

Egy 17. századi nyomdafelszerelés útja Bécstől Kolozsvárig

Perger Péter

16–18. századi hazai nyomdáink – a nyugati helyzethez viszonyított – kis számának, számos ok mellett, egyik előidézője volt, hogy az amúgy is komoly összegbe kerülő nyomdafelszerelést távoli országokból kellett hazaszállítani nem kis fáradsággal és költséggel. A jelen cikk a kolozsvári unitárius nyomda 1696-ban történt megvásárlásáról és Bécből való hazaszállításáról fennmaradt elszámolás alapján szándékozik rávilágítani

nyomdáink beszerzésének kevésbé ismert és vizsgált gyakorlati körülményeire, nehézségeire, egyúttal igyekszik levonni a szerencsésen ránk maradt dokumentum egyéb érdekes tanulságait. Az elszámolás 1700. november 30-án íródott, s nemrégiben került elő az egyház levéltárából, Molnár B. Lehel levéltáros kutatásának köszönhetően,¹ számos, eddig homályos adatot megvilágítva a nyomda történetéből.²

1-2. A *Typographia le hozatalára tett költségek specificatioja*

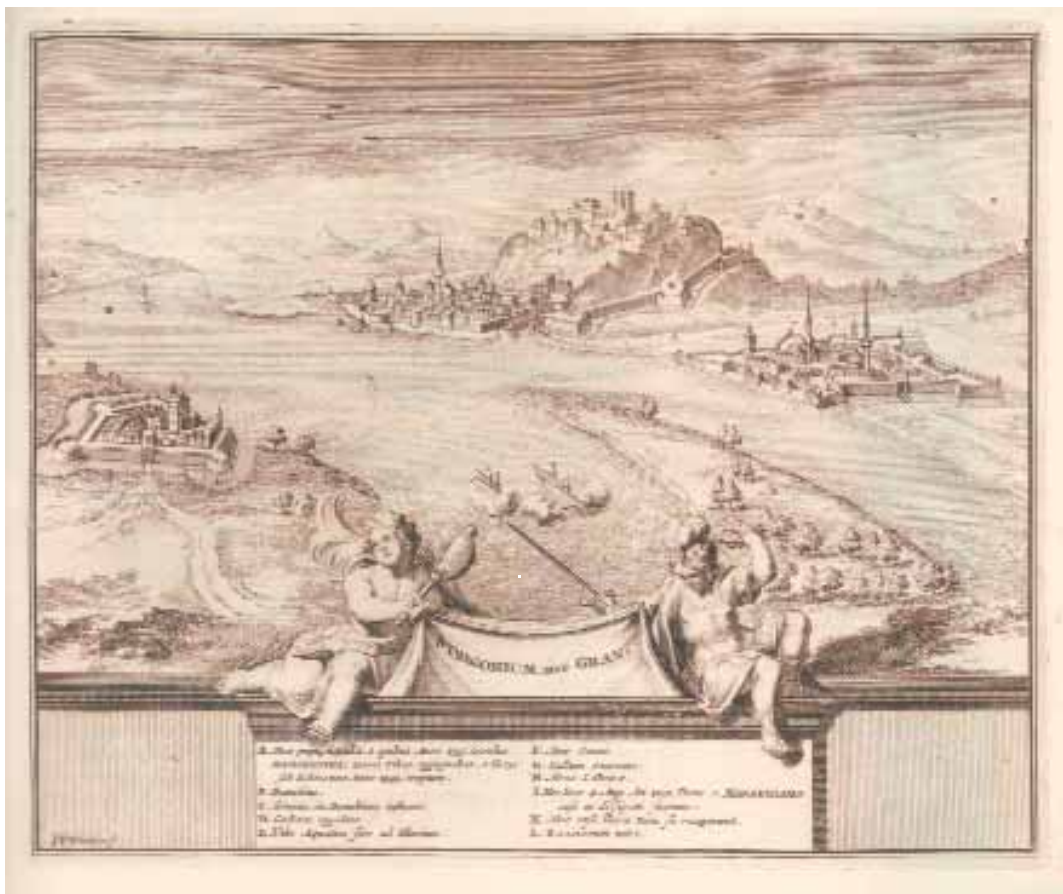
Typographia le hozatalára tett költségek specificatioja

1. Bécstől Kolozsvárig szállított	400
2. Bécstől Kolozsvárig szállított	180
3. Bécstől Kolozsvárig szállított	2175
4. Bécstől Kolozsvárig szállított	2472
5. Bécstől Kolozsvárig szállított	2685
6. Bécstől Kolozsvárig szállított	750
7. Bécstől Kolozsvárig szállított	80
8. Bécstől Kolozsvárig szállított	23
9. Bécstől Kolozsvárig szállított	734
10. Bécstől Kolozsvárig szállított	354
11. Bécstől Kolozsvárig szállított	513
12. Bécstől Kolozsvárig szállított	5
13. Bécstől Kolozsvárig szállított	1080
14. Bécstől Kolozsvárig szállított	4440
15. Bécstől Kolozsvárig szállított	110
16. Bécstől Kolozsvárig szállított	110
17. Bécstől Kolozsvárig szállított	708
18. Bécstől Kolozsvárig szállított	230
19. Bécstől Kolozsvárig szállított	204
20. Bécstől Kolozsvárig szállított	12
21. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
22. Bécstől Kolozsvárig szállított	843
23. Bécstől Kolozsvárig szállított	194
24. Bécstől Kolozsvárig szállított	23
25. Bécstől Kolozsvárig szállított	20
26. Bécstől Kolozsvárig szállított	73
27. Bécstől Kolozsvárig szállított	121
28. Bécstől Kolozsvárig szállított	126
29. Bécstől Kolozsvárig szállított	170
30. Bécstől Kolozsvárig szállított	24
31. Bécstől Kolozsvárig szállított	4484
32. Bécstől Kolozsvárig szállított	2113
33. Bécstől Kolozsvárig szállított	880
Összesen	217575

Typographia le hozatalára tett költségek specificatioja

1. Bécstől Kolozsvárig szállított	330
2. Bécstől Kolozsvárig szállított	2000
3. Bécstől Kolozsvárig szállított	180
4. Bécstől Kolozsvárig szállított	100
5. Bécstől Kolozsvárig szállított	72
6. Bécstől Kolozsvárig szállított	1
7. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
8. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
9. Bécstől Kolozsvárig szállított	20
10. Bécstől Kolozsvárig szállított	20
11. Bécstől Kolozsvárig szállított	510
12. Bécstől Kolozsvárig szállított	100
13. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
14. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
15. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
16. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
17. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
18. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
19. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
20. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
21. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
22. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
23. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
24. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
25. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
26. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
27. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
28. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
29. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
30. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
31. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
32. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
33. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
34. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
35. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
36. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
37. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
38. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
39. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
40. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
41. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
42. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
43. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
44. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
45. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
46. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
47. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
48. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
49. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
50. Bécstől Kolozsvárig szállított	10
Összesen	102050

1 Az irat Kolozsvárott, az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában, az Unitárius Nyomda fondban található, címe: A' Typographiarhol valo számvetés Kmitánét Aszszonyommal.
2 A dokumentum részletesebb közlését és nyomdatörténeti szempontú elemzését lásd: Perger Péter: A kolozsvári unitárius egyház nyomdájáról való számvetés. In: Fata libelli. A nyolcvanéves Borsa Gedeon tiszteletére. Bp. 2003. 289–304.

3. Esztergom

Ismeretes, hogy századokon át a magyarországi nyomdák betűbeszerzésének legfőbb forrása a viszonylag közeli Bécs volt.³ A kolozsvári unitáriusok a császárvárosban önállóan működő, csak betűmetszésre és -öntésre szakosodott Pancraz Lobingertől vásárolták felszerelésüket. Pancraz feltehetően a korábban szintén Bécsben működő betűmetsző, Johann bátyja volt. 1678-ban Salzburgban foglalkozott betűk metszésével, munkásságára vonatkozó következő adat 1693-ból származik, ekkor már mint bécsi betűmetszőt és betűöntőt említik. Ez az okmány méghozzá egy árajánlat, amelyet a szebeni tanácsnak tett az ottani nyomda új betűkkel való felszerelése tárgyában.

A kolozsvári unitárius egyház nyomdájából 1697–1703 közöttől ismerünk nyomtatványokat. A nyomda kiadványainak többsége feltűnteti,

ti, hogy a költségeket Kmita (Lengyel) Andrásné viselte, aki Lengyelországból menekült vagyonos asszonyként telepedett le Kolozsvárott. A tárgyalt dokumentumok Kmita Andrásné és feltehetően a nyomda beszerzését végző megbízott közötti elszámolást tartalmazzák. Ez a kézirat olvasható későbbi levéltárosi feljegyzés szerint egyben Kmitáné és az unitárius egyház közötti számvetést is szolgálta.

Az első irat a beszerzés átfogó „könyvelését” tartalmazza. „Credít” megnevezés alatt a tipográfia beszerzéséhez és itthoni felállításához szükséges költségeket, „Debit” alatt pedig az erre fordított pénz forrását tünteti fel.

A második irat a teljes elszámolás két tételét részletezi. Előbb a Bécstől Kolozsvárig tartó út költségei olvashatóak nagyon részletesen, az egyes

³ Bővebben lásd: V. Ecsedy Judit: Bécs: 17. századi nyomdafelszereléseink egyik forrása. = MKsz. 2005. 25–41.

helyeken fizetendő vámot, láttaozási költséget stb. felsorolva. Második része a tipográfia itthoni felállításához szükséges kiadásokat szedi lajstromba.

A harmadik feljegyzésen pedig a betűtípusok felsorolása szerepel, a mennyiséget is megadva súlyban.

Tekintsük át részletesebben a második iratot, amely hűen tükrözi a nyomdai anyag beszerzésének és hazaszállításának körülményeit.⁴ A nyomdafelszerelést Vácig vízi úton, onnan tengelyen szállították Kolozsvárig.

A „Typographia le hozatalára tett költségek specificatioja”, az útközben fizetendő vámok és egyéb költségek felsorolásával pontosan kirajzolja azt az útvonalat, amelyen a nyomdafelszerelés Bécsből Kolozsvárra jutott, egyben ékesen bizonyítja, hogy a borsos árú betűk megvásárlásán kívül milyen jelentős összeget kellett költeni a hazaszállításra.

Az út első szakaszát a nagy súlyú áruk szállítására legmegfelelőbb, hagyományos kereskedelmi útvonalon, a Dunán tette meg a felszerelés.

A bécsi vám kifizetése után a következő állomás az Ausztria határát képező Hainburg volt (az irat Hamburgként említi), ahol szintén vámot, illetve „mázsálási” költséget kellett fizetni. Az ország területére való belépés Dévényben újabb vám kifizetésével járt. Pozsonyban harmincadot és vámot kellett leróni. Az út további állomásai Komárom, Esztergom és Vác voltak. Mint a következő településnevek is bizonyítják, a felszerelést itt rakták szekerekre, a szekeres „Vácztól fogva Kolozsvárig való szállításáért másájától Ft 8”-at kért. A szárazföldi út Hatvanon, Egeren, Ónodon, Debrecenen át vezetett, majd a bihari Székelyhidon, Margitán (Margitta) és a szilágyi Cigányin át jutottak el Erdély szívébe, Kolozsvárra. E helyeken újabb vámokat, valamint a helyi kereskedők által szedett ún. „látópénzt” kellett fizetnie annak, aki Bécsben vásárolt betűkből kívánt nyomdát alapítani Kolozsvárott. A vámok és a szállítási költség mellett egyéb járulékos költségek is terhelték a betűk beszerzőjét. Költeni kellett a „mestertől Lobingertől való be szállításért”, a „ládák csináltatásá”-ért, a betűknek ládába rakásáért stb., nem beszélve a „Bécsben fenn mulatozván” szükséges pénzről és „egyéb apró költségek”-ről. Sőt még az „infláció” is sújtotta, „mivel akkor a 36 pénzeseket 34. szállítot-

4. Hajók Visegrádnál

ták”. Az elszámolás bizonyítja, hogy mindezek a költségek több mint 650 forintot tettek ki.

Az irat második része érdekes képet ad a nyomda felállításához szükséges egyéb felszerelésekről is. Természetszerűleg, a szállítási költségek – előbb látott – magas volta miatt már a korai időktől kezdve szokás volt, hogy amit csak lehet, azt helybeli mesteremberekkel állítottak elő a nyomdászok. Ez volt a gyakorlat általában a nyomtatóprés esetében is, így meglepő, hogy ez esetben a préllumot Bécsből hozták, mint azt a következő, a császárvárosi költségek között szereplő tétel bizonyítja: „a' Prelumnak szállásomra való viteléért”. „A' T. Unitaria Ecclesia Typographiájának fel alítására itthon” kiadott összegekről szóló elszámolásból ugyanakkor jól látható, hogy kolozsvári mesteremberek kezétől származnak: a „vas kalán”-ok, a betűszedő vasak, festék főző rézfazék, a „kasta”, azaz a betűszedő szekrény, a szedőhajó, a szükséges székek és padocskák, a „prelum melle valo regál”, a festékező labdácskák, a festéktörő fa stb.

A nyomda beszerzésének és felállításának költsége összességében tehát majd 4500 forintra rúgott. Renius György sárospataki nyomdász 1650-ben megállapított évi járandóságának tükrében⁵ ez azt jelenti, hogy 450 hordónyi, azaz mintegy 4500 liternyi bort, vagy 1500 sertést lehetett vásárolni rajta, vagy épp 280 évi ruházkodásra szánt költségét tette ki.

5. Komárom

A harmadik irat „A deák és magyar betűknek laistroma”, arról árulkodik, hogy egy hazai viszonylatban jól felszerelt, széles körű igényeket kielégíteni képes nyomdát sikerült az unitáriusoknak beszerezni. A tipográfia 11 fokozat antikva típussal rendelkezett. Természetszerűleg a legnagyobb mennyiséget a szövegbetűt adó ciceró (három és fél mázsa), media, garmond, petit

(három-három mázsa) fokozatból készítették. Emellett volt 11 fokozat „németh” betű, egy fokozat görög, héber betű, három fokozat kotta, különböző cifrák és líneák, és nem utolsósorban két fokozat kalendáriumjegy. Az egész készlet mintegy 55 mázsát tett ki.⁶ Talán érdemes megjegyezni, bár egy sokkal régebbi kornak, egy a maga korában is szerénynek mondható tipográfiajára vonatkozik, hogy Hess András a krónika nyomtatását kb. 45 kilogramm betű felhasználásával végezte el⁷. Mindemellett fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a ránk maradt nyomtatványok nem tükrözik ezt a betűválasztékot. A tipográfia német nyelvű nyomtatványáról például egyáltalán nem tud a bibliográfiai szakirodalom. A beszerzett és a nyomtatványokon felbukkanó betűk közötti eltérés oka nem ismeretes, talán a szakmabeli kortárs, Misztótfalusi Kis Miklósnak híres Mentségében említett és a nyomdát is sújtó tűzvészben kereshetjük a hiányok okait.⁸ Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy az adatok fényében jól felszereltnek látszó nyomda ezt megelőzően sem volt hiánytalan, a világhírű betűmetsző „az unitárius uraimék” tipográfiajéről szólva, annak a nyomtatást is nehezítő „defectusai”-ról beszél.⁹

A lajstrom másik nyomdatörténeti érdekessége az itt olvasható *Memoriale*, amely lényegében egy öntési utasítás. Pontosan árulkodik a hazai nyomdászat örök problémájáról, a magyar nyelvnek a latin abc-től eltérő ékezetes betűigényéről. Az utasítás szerint ugyanannyi ékezetes betűre volt szükség, mint „jegyzés nélkülire”. A latin abc-hez képest ugyanígy bővíteni kellett a *k*, *sz*, *y*, *z*, *j* számát, hisz ezek a magyar szavakban gyakrabban előfordulnak, mint a Lobingertől megszokott latinban. A nagyobb és kisebb fokozatú számjegyek mennyiségének növelése pedig jellemzően mutatja, hogy hangsúlyt kívántak fektetni a jövedelmező kalendáriumkiadásra és a tankönyvigények (arithmetica, számvető könyv) kielégítésére. A *Memoriale* utasításai ellenére úgy tűnik, mégsem sikerült teljesen megoldani az ékezetes betűk kérdését, volt, hogy szükségmegoldások alkalmazására kényszerültek.¹⁰ A fel-

5 Takács Béla: A sárospataki nyomda története. [Bp.] 1978. 18.

6 Ez az adat a későbbi, két pótlólagos betűvásárlással együtt összeállt betűnyagra vonatkozik. A szekeresnek fizetendő összegből kiszámítható, hogy a fentebb részletesen ismertetett szállítmány összességében csupán 44 mázsa lehetett.

7 MKsz 1973. 158, Borsa Gedeon

8 Tótfalusi Kis Miklós Mentsége. Szerk. Haiman György [Bp] 1987. (A továbbiakban Mentség.) 51.

9 Mentség 77–78.

10 Haiman György: Tótfalusi Kis Miklós a betűművész és tipográfus. [Bp.] 1972. 58.

6. Vác

jegyzés minden bizonnyal még a bécsi betűöntő mester számára készült, hisz úgy tűnik, a nyomdához nem tartozott öntőműhely, nem patricát, de még nem is matricát, hanem csupán kész ólombetűket vásároltak Bécsben. Ezt bizonyítja a *Mentség* fentebb idézett része is, amely a „defektusok” pótlásának nehézségéről szól,¹¹ de ezt a feltételezést az itthoni felállítás során beszerzett dolgok listája sem kérdőjelezi meg.

Minden bizonnyal hasonló kép tárulna elénk a többi magyarországi nyomda beszerzésével és felállításával kapcsolatban is, amennyiben rendelkezniünk ilyen adatokkal róluk. De talán a kiragadott példa is bizonyítja, hogy mennyi többletterh hárult arra, aki a nagy nyomdai központoktól távol igyekezett nyomdát alapítani. E helyzetet kívánt segíteni az épp ez idő tájt, szintén Kolozsvárott működött Misztótfalusi Kis Miklós. A világhírű betűmetsző Amszterdamból hazatérve saját maga által készített modern betűkkel kívánta felszerelni és az „ország tipográfiájává” tenni

a reformátusok nyomdáját, itthon hasznosítva szaktudását és tehetségét. Bár ő maga tipográfusi, könyvkiadói terveit teljes mértékben nem tudta megvalósítani, a matricáiról ismételtelen újraöntött betűk egészen a 19. század elejéig szolgálták – több kisebb műhely mellett – a kolozsvári reformátusok nyomdáját. Eme első hazai és rögtön világszínvonalú kezdeményezés mellett a következő század folyamán ugyan akadt néhány – többé vagy kevésbé – ügyes kezű nyomdászunk, aki betűk metszésével is próbálkozott, általában csupán saját maga számára. Azonban hazai officináink a 18. század folyamán is legnagyobb-részt a kolozsvári unitáriusokhoz hasonló módon, külföldi forrásból jutottak hozzá betűkészletükhöz.

A képek forrásai: 3., 4., 6. Tollius, Jacobus: Epistolae itinerariae. Amstelodami 1700 Franciscus Halma 5. Scala, Ercole: L' Ungheria compendiata. Modona 1686 Demetrio Degni

11 Lásd 8. jegyzetet, *Mentség* 77–78